

שלום רב

One of the true mysteries of the סידור is the practice in נוסח אשכנז of replacing the paragraph of שים שלום with שלום רב in תפלת מנחה and תפלת מעריב. What makes this practice so unusual is the fact that the חתימת הברכה is not changed nor is the theme of the ברכה changed. The difference between the two paragraphs appears to be solely in the choice of words. Despite the difference in the choice of words, both paragraphs follow closely the language contained in ברכת כהנים. The paragraph: שלום רב begins by repeating the last word of ברכת כהנים. The paragraph: שים שלום begins by repeating the last theme of ברכת כהנים; i.e. לך שלום. When did the practice of replacing the paragraph of שים שלום with שלום רב in תפלת מנחה and תפלת מעריב in נוסח אשכנז begin? It appears to have begun around the same time that the practice began not to have the כהנים recite ברכת כהנים each day. Both these practices began in אשכנז, the Rhineland, and were not adopted among the ספרדים. The history of שלום רב is portrayed by Rabbi Zeligman Baer, זצ"ל, in his סידור עבודת ישראל as follows:

סידור עבודת ישראל-שלום רב. על שם הפסוק תהילים קי"ט, קס"ה, קכ"ה, ה'. ואומרים הנוסחא הזאת בתפלת ערבית ומנחה שאין נשיאות כפים, ובשחרית ומוסף גם במנחה של תענית שהוא ראוי לנשיאות כפים אומרים שים שלום כי אחר ברכת כהנים לעולם שים שלום כדאיתא בסוטה דף ל"ט, ב' ובמדבר רבה דף רמ"ד, ב'. ומה שנוהגים לומר שים שלום במנחה של שבת ושל יום כפורים שאין בהם נשיאות כפים הוא בעבור שקראו בתורה ובשים שלום כתוב כי באור פניך נתת לנו תורת חיים, אך בזה המנהגים שונים. וראה הגהות מיימוני לנוסח תפלה סימן א' ולקוטי פרדס דף יג', א' ומטה משה סימן קע"ו. ובני מנהג ספרד אין להם כלל הנוסחא של שלום רב, ואומרים תמיד שים שלום, וכן לא נמצאה שלום רב לא בסידור רב עמרם גאון¹ ולא ברמב"ם; ולהפך, מנהג אויגנון אומרים תמיד שלום רב ולא שים שלום.

Translation: The words: Shalom Rav are based on the words found in a verse in Tehillim 119, 165 and 125, 5. This version is recited at Tefilas Maariv and Mincha, times when Kohanim do not bless the people. At Tefilas Shacharis and Mussaf and at Mincha on a public fast day when it is appropriate for Kohanim to bless the people, it is customary to recite the paragraph: Sim Shalom because after the Kohanim bless the people, it is necessary to recite the paragraph: Sim Shalom as we learned in Maseches Sotah 39, 2 and Bamidbar Rabbah 244, 2. The custom that some have to recite the paragraph: Sim Shalom at Mincha on Shabbos and Mincha on Yom Kippur, times when Kohanim do not bless the people, is based on

1. We previously noted that רב עמרם גאון provided that שלום רב should be recited at תפלת מנחה. Rabbi Baer's note is proof that not all versions of the סידור רב עמרם גאון included this provision. See Professor Daniel Goldschmidt's edition of סידור רב עמרם גאון in which he appears to indicate that the provision concerning שלום רב was added later.

the fact that at those times the Torah is read and within the words of the paragraph of Sim Shalom are found the words: Ki B'Or Panecha Nasata Lanu Toras Chayim. However, even as to that practice there are variations. See also the HagHos on the Rambam on the section which contains the words of the Tefilos, Siman 1, and in the Likutei Pardes, page 13, 1, and the book Mateh Mosheb, Siman 176. Those who follow the practice of the Sephardim, never have occasion on which they recite the paragraph beginning with the words: Shalom Rav. During all their Tefilos, they recite the paragraph: Sim Shalom. In addition, the paragraph beginning with the words: Shalom Rav is not found in the Siddur of Rav Amrom and not in the Rambam. The opposite is true about the custom of those from Augnine. They always recite the paragraph beginning with the words: Shalom Rav.

The following sources support the conclusion that the practice in נוסח אשכנז of replacing the paragraph of שים שלום with שלום רב in תפלת מנחה and תפלת מעריב began in אשכנז around the same time that the practice began not to have the ברכת כהנים recite כהנים each day:

פירושי סידור התפילה לרוקה [סה] שים שלום עמוד שנט-הגה"ה יש אומרים ברכת כהנים למנחה, ושקר גדול הוא בימינם ובשמאלם, כדברי רבינו אליקים זצ"ל, שהרי אין נשיאות כפים במנחה, וגזרו יום הכפורים אטו כל שבת. וגם מה"ר שמואל מבבנברק כמו כן לא היה אומר ברכת כהנים במנחה. ואפילו שים שלום לא היה אומר במנחה בשבת, אך שלום רב כדרך כל השנה כולה, כי שים שלום מחובר הוא לברכת כהנים כדברי רבינו החסיד זצ"ל, ויש ראייה וטעם גדול בדבר, אך מהר"ם זצ"ל כתב שיש לומר שים שלום במנחה בשבת.²

Translation: Some have the Prayer Leader recite the Priestly Blessings at Mincha and that is a great error from all sides as was expressed by Rabbi Elyakim, of blessed memory, since the Priestly Blessings may not be recited by the Kohanim at Mincha. The only reason that the Prayer Leader recites the Priestly Blessings at Mincha on Yom Kippur is because it is done on Shabbos at Mincha and Yom Kippur is treated like Shabbos for this purpose. Also Rabbi Shmuel from Babnabrek did not recite the Priestly blessing at Mincha. He also would not recite the paragraph that begins with the words: Sim Shalom at Mincha on Shabbos but would recite Shalom Rav as he did all year round because the paragraph that begins with the words: Sim Shalom is connected to Birkas Kohanim as was explained by Rabbi Yehudah Ha'Chasid. There is a proof and a great reason to do so but the Maharam Mi'Rottenberg wrote that it is correct to recite the paragraph that begins with the words: Sim Shalom on Shabbos at Mincha.

2. Why? Because of קריאת התורה:

פירושי סידור התפילה לרוקה [ז] למנחה מזמור לדוד עמוד פג-מה ענין תורה אצל מזמור י"ח, לפי שהתורה עושה שלום בעולם, שנאמר וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך, שלום רב לאוהבי תורתך, וכת' ללא תורה, וכת' בימים ההם אין שלום ליוצא ולבא. לכך תקנו בסוף י"ח ברכות שלום רב, וכן בשים שלום תורת חיים.

Why is the 18th chapter of Tehillim followed by a chapter whose theme is the Torah? Because the Torah creates peace in the world as it is written: all of your children study G-d's Torah and your children create much peace; much peace to those who love our Torah; and it is written (Divrei Ha'Yamim 2, 15, 3 and 5): without Torah. Two verses later it is written: on those days there is no peace for those who come and those who go. That is why they placed the paragraph of Shalom Rav at the end of Shemona Esrei and that is why they added the words: Toras Chayim (a living Torah) in the paragraph of Sim Shalom.

להבין את התפלה

פירושי סידור התפילה לרוקה [סג] שלום רב-בבוקר מדלגים שלום רב ואומר ברכת כהנים.
Translation: In the morning we omit the paragraph of Shalom Rav and the Kohanim recite the Priestly Blessings.

פירושי סידור התפילה לרוקה [מא] אהבה רבה עמוד רפ-וכן י' פעמים מלך בי"ח ברכות כשתאמר שלום רב בבקר ובערב, כנגד י' שמלכו בכיפה והקב"ה ראשון ואחרון, לכך היה מורי רבינו יהודה החסיד זצ"ל מתפלל שחרית וערבית שלום רב³, לפי שיש בו כי אתה הוא מלך אדון כל השלום, ושם שלום תקנו לשליח ציבור לומר אחר ברכת כהנים.

Translation: And so we mention that G-d is king ten times in Shemona Esrei but only when you recite the the paragraph of Shalom Rav in the morning and in the evening. The reason to do so is to remember the ten kings who ruled on Earth while G-d reigned both before and after they ruled. That is why my teacher, Rabbi Yehudah Ha'Chasid, of blessed memory, recited the paragraph of Shalom Rav in the morning and at night because it contains within it the words "Ki Ata Hoo Melech Adon Kol Ha'Shalom" (because You are the King, Master of all peace) and the paragraph that begins with the words: Sim Shalom was meant to be recited by the Prayer leader only after the Kohanim recited the Priestly Blessings.

סידור רבנו שלמה ב"ר שמשון מגרמייזא- דף קיד-שלום רב בסוף התפלה י"ח ברכות, לפי שיש מויקרא אל משה עד זאת תורת זבח השלמים, י"ח פרשיות. הקרבנות נקראו שלמים, מפני שעושים שלום בין ישראל להקדוש ברוך הוא, כמו שנדרש בזבחים . . . והתפילות כנגד תמידין תקנום.

Translation: We recite Shalom Rav at the end of Shemona Esrei because when you count the sections in Sefer Va'Yikra from the beginning to the words: Zos Toras Zevach Ha'Sh'Lomim (these are the rules for the Shlomim offerings), you will find that there are eighteen sections. These sacrifices are called Sh'Lomim because they create peace between the Jewish people and G-d as we learned in Maseches Zevachim . . . and the prayers were composed to be substitutes for the sacrifices.

All the above sources refer to a link between the paragraph of **שם שלום** and **ברכת כהנים**. Even the group of **חכמי אשכנז** whose opinions are provided here and whose practice it was to recite the paragraph of **שלום רב** in all the **תפילות** acknowledge that the

---

3. הערות על פירושי סידור התפילה לרוקה [מא] אהבה רבה עמוד רפא- ומקור לשלום רב שחרית וערבית לא מצאנו, (בסידור ר"ש מגרמייזא מזכיר שלום רב בשחרית עי"ש עמ' קי ועמ' קיד), וקמע זה מובא בערוגת הבושם ח"ד עמ' 701 מכ"י וינא נ"א ע"א בשינויים: וכן י"ח אצ"ל י' פעמים מלך בי"ח ברכות כשתאמר שלום רב בבוקר ובערב וכו', לכך היה מורי רבינו יהודה החסיד זצ"ל מתפלל שחרית וערבית שלום רב לפי שיש בו כי אתה הוא מלך כל השלום, ושם שלום תיקנו לש"ץ אחר ברכת כהנים.

Translation: A source for reciting Shalom Rav in the morning and night we cannot find. (In the Siddur of Rabbi Shlomo from Magentzja he mentions the practice of reciting Shalom Rav in Shacharis, pages 110 and 114). This paragraph is quoted in the book Arugas Ha'Bosem, Volume 4, page 107. He also wrote: And so we mention that G-d is king ten times in Shemona Esrei but only when you recite the the paragraph of Shalom Rav in the morning and in the evening. That is why my teacher Rabbi Yehudah Ha'Chasid, of blessed memory, recited the paragraph of Shalom Rav in the morning and at night because it contains within it the words "Ki Ata Hoo Melech Adon Kol Ha'Shalom" (because You are the King Master of all peace) and the paragraph that begins with the words: Sim Shalom was meant to be recited by the Prayer leader only after the Kohanim recite the Priestly Blessings.

paragraph of **שִׁים שְׁלוֹם** should follow the recitation of **ברכת כהנים** when it is performed by the **כהנים**. Other authorities such as the **רמב"ם** held that the paragraph of **שִׁים שְׁלוֹם** was to be recited in all **תפילות**. That may have resulted from the practice among Sephardim to have the **כהנים** recite **ברכת כהנים** on a daily basis. What we are witnessing here is another example of a phenomena that we noted before concerning the development of the **סידור**. The manner in which subsequent generations interpret what their predecessors wrote led to changes in practice. In this case the words: **ברכת כהנים** are subject to interpretation. Does it mean only when **ברכת כהנים** is recited by the **כהנים** or does it include the instances in which the **שליח ציבור** recites **ברכת כהנים**? The present practice in **נוסח אשכנז** of reciting the paragraph of **שִׁים שְׁלוֹם** in **תפלת שחרית** and in **תפלת מנחה** on a **ציבור** while reciting **שִׁים שְׁלוֹם** in **תפלת מנחה** and **תפלת מעריב** must have resulted from an interpretation that **ברכת כהנים** includes instances in which the **שליח ציבור** recites **ברכת כהנים**.

Here is one additional source that adds to the mystery of **שִׁים שְׁלוֹם רב**:

תשובות הגאונים – גאוני מזרח ומערב סימן קכו–עשרה שמתפללין וכיון שהגיעו לא–ל הקדוש, הלך אחד מהן, יסיימו את כל הברכות עד שלום רב אבל יתגדל ויתקדש אי איפשר לומר לו אלא בעשרה.

Translation: Ten who prayed together and after the Prayer Leader finished Kedushah, one of them left, the Prayer Leader may continue to recite Shemona Esrei out loud until the Bracha of Shalom Rav but they may not recite Kaddish unless ten men are present.

This is a Gaonic source that refers to **שִׁים שְׁלוֹם רב**. It comes from a group of **תשובות** that include **תשובות** from Gaonim who lived in **ארץ ישראל** and in **בבל**. This source leaves several questions open: did the paragraph of **שִׁים שְׁלוֹם רב** originate in **ארץ ישראל** or in **בבל**? Does the **תשובה** concern all the **תפילות** or only some of the **תפילות**? Are we looking at the source for the practice among **חכמי אשכנז** to recite **שִׁים שְׁלוֹם רב** in any **תפלה** in which the **כהנים** do not perform **ברכת כהנים**? Or are we looking at a transcription error?